

## CAPITOLUL 2

### Mitul trocului

Pentru fiecare întrebare subtilă și complicată există un răspuns direct și absolut simplu, care este greșit.

H. L. Mencken (ușor reformulat)

Care este diferența dintre o simplă obligație, o impresie că cineva ar trebui să se comporte într-un anumit fel sau chiar că cineva are un angajament de respectat față de altcineva și o datorie, la drept vorbind? Răspunsul e simplu: banii. Diferența dintre o datorie și o obligație este că datoria poate fi cuantificată precis. Asta presupune banii.

Nu doar că banii fac datoria posibilă: banii și datoria apar pe scenă exact în același timp. Unele dintre chiar primele documente scrise care ne-au parvenit sunt tăblițe mesopotamiene înregistrând credite și debite, tainuri date de temple, bani datorați pentru arendarea pământurilor aflate în proprietatea templelor, valoarea fiecăruia fiind specificată precis în grâu și argint. Unele dintre primele opere de filozofie morală sunt, în schimb, reflecții despre ce înseamnă să-ți imaginezi moralitatea ca datorie – adică în termeni de bani.

O istorie a datoriei este atunci în chip necesar o istorie a banilor iar cel mai simplu fel de a înțelege rolul jucat de datorie în societatea umană este pur și simplu de a urmări formele luate de bani, modurile cum au fost folosiți banii, de-a lungul secolelor – și argumentele care au apărut inevitabil despre ce înseamnă toate acestea. Totuși asta este în mod necesar o istorie a banilor foarte diferită decât cele cu care suntem obișnuiți. Când economiștii vorbesc despre originea banilor, de exemplu, datoria pare să fie întotdeauna secundară. Mai întâi ar veni trocul, apoi banii; creditul s-ar dezvolta doar mai târziu. Chiar dacă un

cititor consultă cărți despre istoria banilor în, să zicem, Franța, India sau China, ce găsește el, de obicei, este o istorie a baterii de monedă și aproape nici o discuție despre aranjamentele de credit. De aproape o sută de ani, antropologi ca mine au indicat că este ceva extrem de în neregulă cu această imagine. Versiunea standard a istoriei economice are foarte puțin de-a face cu ce observăm când examinăm cum funcționează viața economică în comunități și piețe reale, aproape oriunde – situații în care este mai probabil să descoperim că toți le sunt datori tuturor celorlalți într-o mulțime de feluri diferite, că majoritatea tranzacțiilor se desfășoară fără a fi folosită moneda.

De unde apare discrepanța?

O parte a discrepanței e de natura evidenței: monedele sunt păstrate în dovezile arheologice; aranjamentele de credit de obicei nu sunt. Însă rădăcinile problemei merg mai adânc. Existența creditului și a datoriei a fost întotdeauna un fel de scandal pentru economiști, de vreme ce este aproape imposibil să pretinzi că aceia care dau bani cu împrumut o fac din motive pur „economice“ (de pildă, că un împrumut acordat unui străin e la fel cu un împrumut dat unui văr); pare important așadar ca o istorie a banilor să înceapă într-o lume imaginată din care creditul și debitul au fost îndepărtate pe de-a-ntregul. Înainte de a aplica uneltele antropologiei pentru a reconstrui istoria adevărată a banilor, e nevoie să înțelegem ce e greșit în versiunea încetățenită.

Economiștii vorbesc în general despre trei funcții ale banilor: mijloc de schimb, unitate de calcul și depozit de valoare. Toate manualele de economie o tratează pe prima ca esențială. Iată un extras îndeajuns de tipic din *Economics* de Case, Fair, Gärtner și Heather (1996):

Banii sunt vitali pentru funcționarea unei economii de piață. Imaginați-vă cum ar arăta viața în absența lor. Alternativa la o economie monetară e trocul, oameni schimbând bunuri și servicii pe alte bunuri și servicii, nemijlocit, în loc să le schimbe prin intermediul banilor.

Cum funcționează un sistem bazat pe troc? Să presupunem că vrei croasanți, ouă și suc de portocale pentru micul dejun. În loc să mergi la un magazin și să cumperi aceste produse cu bani, ar trebui să găsești pe cineva care are aceste articole și vrea să facă negoț cu ele. Ar trebui de asemenea

să ai ceva ce vor brutarul, furnizorul de suc de portocale și vânzătorul de ouă. Să ai creioane pentru negoț nu e de nici un folos dacă brutarul și vânzătorii de suc de portocale și de ouă nu vor creioane.

Un sistem de troc necesită o dublă coincidență a trebuințelor, astfel încât să aibă loc o formă de negoț. În acest sens, nu doar că e nevoie să găsească pe cineva care are ce vreau eu, dar acea persoană trebuie și să vrea ce am eu. Acolo unde este restrâns câmpul bunurilor cu care se face negoț, cum se întâmplă în economiile relativ nesofisticate, nu e dificil să găsești pe cineva cu care să faci negoț, iar trocul e adesea folosit.<sup>1</sup>

Ultima aserțiune este discutabilă, dar e formulată într-un fel atât de vag încât e greu să nu fii de acord.

Într-o societate complexă cu multe bunuri, schimburile bazate pe troc implică o cantitate intolerabilă de efort. Imaginează-ți că încerci să găsești oameni care vând toate lucrurile pe care le cumperi când mergi de obicei la supermarket și care doresc să accepte bunuri pe care le oferi tu în schimbul bunurilor oferite de ei.

Un mijloc de schimb convenit (sau anumite modalități de plată agreate) elimină eficient problema dublei coincidențe a trebuințelor.<sup>2</sup>

E important să subliniem că faptul nu este prezentat drept ceva care a avut loc efectiv, ci doar ca un exercițiu imaginar. „Ca să înțelegi că o societate beneficiază de un mijloc de schimb“, scriu Begg, Fischer și Dornbuch (*Economics*, 2005), „imaginează-ți o economie bazată pe troc.“ „Imaginează-ți dificultățile pe care le-ai întâmpina astăzi“, scriu Maunder, Myers, Wall, și Miller (*Economics Explained*, 1991), „dacă ar trebui să-ți dai la schimb munca direct pe roadele muncii altcuiva.“ „Imaginează-ți“, scriu Parkin și King (*Economics*, 1995), „că ai cocoși, dar vrei trandafiri.“<sup>3</sup> Exemplele ar putea fi multiplicat la infinit. Aproape orice manual de economie folosit astăzi formulează

<sup>1</sup> Karl E. Case, Ray C. Fair, Manfred Gärtner și Ken Heather, *Economics*, Prentice Hall, Londra, 1996, p. 564.

<sup>2</sup> *Idem*.

<sup>3</sup> David Begg, Stanley Fischer și Rudiger Dornbuch, *Economics*, McGraw-Hill, Maidenhead, Berkshire, 2005, a opta ediție, p. 384; Peter Maunder, Danny Myers, Nancy Wall, Roger LeRoy Miller, *Economics Explained*, Harper Collins, Londra, 1991, a treia ediție, p. 310; Michael Parkin și David King, *Economics*, Addison-Wesley Publishers, Londra, 1995, a doua ediție, p. 65.

problema în același fel. Din punct de vedere istoric, citim în ele, știm că a fost o vreme când nu existau bani. Cum o fi fost pe atunci? Hai să ne imaginăm o economie asemănătoare cu cea de azi, numai că fără bani. Trebuie să fi fost neîndoielnic deranjant. Desigur, oamenii trebuie să au inventat banii de dragul eficienței.

Povestea banilor începe pentru economiști întotdeauna cu o lume fantastică a trocului. Problema e unde să localizăm această fantasmă în timp și spațiu: vorbim despre oameni ai cavernelor, despre locuitori din insule din Pacific, despre frontiera americană? Un manual scris de economiștii Joseph Stiglitz și John Driffill ne duce către ce pare să fie un oraș imaginar din New England sau din Vestul Mijlociu:

Ne putem imagina un fermier de tip vechi făcând troc cu fierarul, croitorul, băcanul și doctorul în micul său oraș. E nevoie totuși de o dublă coincidență a trebuințelor astfel încât să funcționeze trocul. [...] Henry are cartofi și vrea încălțări, Joshua are o pereche în plus de încălțări și vrea cartofi. Trocul îi poate face fericiți pe amândoi. Dar dacă Henry are lemne de foc, iar Joshua nu vrea așa ceva, atunci trocul pentru încălțările lui Joshua presupune ca unul dintre ei sau chiar amândoi să caute mai mulți oameni în speranța unui schimb multilateral. Banii oferă posibilitatea de a face ca schimburile multilaterale să fie mult mai simple. Henry îi vinde cuiva lemnele de foc pe bani, pe care îi folosește ca să cumpere încălțările lui Joshua.<sup>1</sup>

Încă o dată, acesta e un ținut închipuit pe calapodul prezentului nostru, numai că banii sunt cumva eliminați. Drept urmare, nu are nici un sens. Ce om întreg la minte ar deschide o băcănie într-un asemenea loc? Și cum ar obține marfă? Să trecem peste. Fiecare economist care scrie un manual simte nevoia să ne spună aceeași poveste, iar motivul e simplu. Pentru economiști, ea este într-un anumit sens, foarte real, cea mai importantă poveste spusă vreodată. Tocmai spunând-o, în anul semnificativ 1776, a înființat efectiv disciplina economiei Adam Smith, profesor de filozofie morală la Universitatea din Glasgow.

<sup>1</sup> Joseph Stiglitz și John Driffill, *Economics*, W. W. Norton, New York, 2000, p. 521.

N-a inventat povestea pe de-a-ntregul. Deja în 330 î.Cr., Aristotel specula de-a lungul unor linii vag similare în tratatul său despre politică. La început, a sugerat el, familiile trebuie că au produs singure tot ce aveau nevoie. Apoi, treptat, unele probabil că s-au specializat, unele să cultive cereale, altele să facă vin, schimbând unele produse contra altora.<sup>1</sup> Aristotel a presupus că banii au apărut dintr-un asemenea proces. Dar, la fel ca filozofii scolastici care au repetat relatarea, Aristotel nu a specificat niciodată cum anume.<sup>2</sup>

În anii de după Columb, în timp ce aventurieri spanioli și portughezi colindau lumea în căutare de noi surse de aur și argint, aceste povești vagi au dispărut. Cu siguranță, nimeni nu a raportat că a găsit un ținut al trocului. Majoritatea călătorilor din secolele al XVI-lea și al XVII-lea în Indiile de Vest sau Africa presupuneau că toate societățile au în mod necesar formele lor de bani, de vreme ce toate societățile au guverne și toate guvernele emit bani.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Aristotel, *Politica*, I.9.1257.

<sup>2</sup> Nici nu e clar dacă vorbim de fapt despre troc aici. Aristotel a folosit termenul *métadosis*, care pe vremea lui însemna „împărțit” sau „împărțășit”. De la Smith încoace, termenul a fost tradus cu „troc”, dar cum a subliniat de mult Karl Polanyi („Aristotle Discovers the Economy”, în *Trade and Market in the Early Empires*, vol. coord. de K. Polanyi, C. Arensberg și H. Pearson, The Free Press, Glencoe, 1957, p. 93), traducerea e probabil imprecisă, dacă nu cumva Aristotel introducea un sens cu totul nou pentru termenul în cauză. Teoreticienii ai originii banilor grecești, de la Bernard Laum (*Heiliges Geld: Eine historische Untersuchung ueber den sakralen Ursprung des Geldes*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1924) la Seaford (*Money and the Early Greek Mind: Homer, Philosophy, Tragedy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004), au evidențiat că obiceiurile de a împărți bunuri (de exemplu, pradă de război sau carne sacrificială) au jucat, probabil, un rol-cheie în dezvoltarea monedei grecești. (Pentru o critică a tradiției aristoteliene, care presupune că Aristotel vorbește despre troc, vezi Sasan Fayazmanesh, *Money and Exchange: Folktales and Reality*, Routledge, New York, 2006.)

<sup>3</sup> Vezi Jean-Michel Servet („La fable du troc”, număr special al revistei *XVIII<sup>e</sup> siècle, Economie et politique*, coordonat de Gerard Klotz, Catherine Larrere și Pierre Retat, no. 26, 1994, pp. 103–115 și „Le troc primitif, un mythe fondateur d’une approche économiste de la monnaie”, în *Revue numismatique*, 2001, pp. 15–32) pentru literatură pe această temă. El mai consemnează că, în secolul al XVIII-lea, aceste relatări au dispărut brusc, fiind înlocuite de observări nesfârșite ale „trocului primitiv” în istorisirii din Oceania, Africa și Americi.

Pe de altă parte, Adam Smith era hotărât să termine cu înțelepciunea convențională a vremii lui. Mai presus de toate, a obiectat împotriva ideii că banii sunt creați de guvern. În această privință, Smith era succesorul intelectual al tradiției liberale a unor filozofi precum John Locke, care susținuse că începuturile guvernării se află în nevoia de a proteja proprietatea privată și că guvernarea funcționa cel mai bine când se limita la acea calitate. Smith a dezvoltat argumentul, insistând că proprietatea, banii și piețele nu doar că au existat înaintea instituțiilor politice, dar sunt însuși temeiul societății umane. Decurgea de aici că, în măsura în care guvernul trebuia să joace vreun rol în afacerile monetare, era imperativ să se limiteze la garantarea viabilității monedei. Numai prin formularea unui asemenea argument putea Smith să insiste că economia e un câmp de investigație umană, cu propriile principii și legi – adică distinctă de etică sau politică, spre pildă.

Argumentul lui Smith merită desfășurat deoarece este marele mit fondator al disciplinei economiei.

Care este baza vieții economice, începe el, la drept vorbind? Este o „anumită înclinație a naturii umane [...], înclinația de a negocia, de a face troc, de a schimba un lucru pe un altul“. Animalele nu fac asta. „Nimeni“, observă Smith, „n-a văzut vreodată un câine care să facă un schimb corect și deliberat cu un alt câine, între osul său și un altul.“<sup>1</sup> Dar oamenii, dacă sunt lăsați în voia lor, vor începe inevitabil să schimbe și să compare lucruri. Pur și simplu asta fac oamenii. Chiar logica și conversația nu sunt decât forme de comerț și, ca în toate privințele, oamenii vor căuta întotdeauna să obțină cel mai mare avantaj, cel mai mare profit pe care-l pot obține din schimb.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> *Avuția națiunilor*, I.2.1–2, Editura Publica, traducere de Monica Mitarcă, București, 2011, p. 79. După cum vom vedea, linia de argumentație pare luată din surse mult mai vechi.

<sup>2</sup> „Dacă ar trebui să investigăm principiul minții umane pe care se întemeiază această dispoziție către troc, în mod evident acesta este înclinația naturală a oricui de a persuadea. Oferirea unui șiling, care pentru noi are un înțeles atât de clar și de simplu, înseamnă de fapt a oferi un argument pentru a persuadea pe cineva să facă așa și pe dincolo, după cum este în interesul celui care oferă“



Această pornire către schimb este însă ceea ce creează diviziunea muncii responsabilă pentru orice realizare umană și pentru civilizație. Aici scena se deplasează către un alt ținut fantasmatic al economiștilor – locuit, pare-se, de un amalgam de indieni nord-americani și de păstori nomazi din Asia Centrală<sup>1</sup>:

Într-un trib de vânători sau păstori, de exemplu, o persoană anume face arcurile și săgețile cu o ușurință și o dexteritate mai mare decât oricare alta. În mod frecvent, el le schimbă, contra vitelor sau a vânatului, cu tovarășii lui și descoperă, în cele din urmă, că poate, în felul acesta, să facă rost de mai multe vite sau vânat decât dacă s-ar duce singur pe câmp să le prindă. Prin urmare, privind prin prisma propriului său interes, fabricarea arcurilor și a săgeților ajunge să fie singura sa afacere, iar el devine un soi de armurier. Un altul excelează în fabricarea de structuri de lemn sau de acoperișuri pentru cabane sau colibe. El s-a obișnuit să le fie, astfel, de folos vecinilor, care îl răsplătesc în același mod, cu vite și vânat – până când află că e în interesul său să se dedice în întregime acestei ocupații și să devină un fel de dulgher de case. În aceeași manieră, un al treilea devine fierar sau potcovar; un al patrulea devine cojocar sau tăbăcar de piei – principala îmbrăcăminte a sălbaticilor.

Doar atunci când avem experți în fabricarea de săgeți, colibe și așa mai departe, își dau oamenii seama că au o problemă. Observați cum, ca în atâtea alte exemple, avem tendința de a aluneca de la sălbatici imaginari la comercianți din orașe mici.

Dar pe când diviziunea muncii abia începuse, această putere a schimbului trebuie că se bloca și se încurca adesea în propriile-i operațiuni. Să luăm

(p. 56 din *Lectures on Jurisprudence*, lucrare publicată prima dată în 1762; ediția folosită aici a fost publicată în 1982, în *Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*, vol. 5, Liberty Fund, Indianapolis). E fascinant să vedem că apare la Smith asumția că schimbul este baza facultăților noastre mentale și că se manifestă și în limbaj (ca schimb de cuvinte), și în economie (ca schimb de bunuri materiale). Cei mai mulți antropologi i-o atribuie lui Claude Levi-Strauss (*Structural Anthropology*, Basic Books, New York, 1963, traducere în limba engleză de C. Jacobson și B. G. Schoepf, p. 296; *Antropologia structurală*, traducere din franceză de I. Pecher, Editura Politică, București, 1978).

<sup>1</sup>Referința la păstori înseamnă că se poate să aibă în vedere o altă parte a lumii, dar exemplele sale din altă parte, de pildă cele cu negoțul cu căprioare contra castori sunt dovada clară că se gândește la ținuturile împădurite din nord-estul Americii de Nord.

cazul unei persoane care are dintr-un bun mai mult decât are nevoie ea însăși – în vreme ce alta nu are destul din același bun. În consecință, cea dintâi va fi bucuroasă să scape de ce-i prisosește, pe când cea din urmă va dori să cumpere acest surplus. Totuși între cele două persoane nu se poate realiza nici un schimb dacă, din întâmplare, cea din urmă se întâmplă să nu aibă nimic din ce are nevoie cea dintâi. Măcelarul are, în măcelăria sa, mai multă carne decât poate consuma el însuși, iar berarul sau brutarul ar fi dispuși, fiecare, să cumpere o parte din carne. Dar ei nu au nimic de oferit la schimb [...]

Pentru a evita inconvenientele acestei situații, odată cu diviziunea muncii, omul cumpătat, indiferent din ce vremuri, trebuia să încerce în mod firesc să-și gestioneze afacerile de așa manieră încât să aibă aproape, în orice moment, pe lângă produsul negoțului propriu, o anumită cantitate dintr-un bun sau altul – cele pe care-și va fi imaginat că puțini le vor refuza în schimbul a ceea ce produce el.<sup>1</sup>

Așadar cu toții vor începe inevitabil să strângă rezerve din ce își închipuie că toată lumea e probabil să vrea. Asta are un efect paradoxal, deoarece, de la un punct încolo, mai degrabă decât să facă acea marfă mai puțin valoroasă (de vreme ce toată lumea deține o cantitate din ea), ea devine mai valoroasă (pentru că ajunge de fapt o monedă):

Se spune că în Abisinia, sarea era instrumentul comun de schimb; în unele zone de litoral ale Indiei, un tip de cochilii; codul uscat în Terra Nova, tutunul în Virginia, zahărul în unele colonii ale Indiilor de Vest; în alte țări, pieile de animale sau pieile tăbăcite – iar în zilele noastre, există în Scoția un sat unde, mi s-a spus, nu e neobișnuit ca un muncitor să ia cu el cuie în loc de bani, când se duce la brutărie sau la berărie.<sup>2</sup>

În cele din urmă, desigur, cel puțin pentru comerțul la distanță, totul se reduce la metale prețioase, fiindcă acestea sunt deosebit de potrivite ca să fie utilizate ca monedă, fiind durabile, portabile și posibil a fi împărțite la nesfârșit în porțiuni identice.

În acest scop, diferite țări au folosit felurite metale. Fierul a fost instrumentul obișnuit de comerț în Sparta antică, cuprul, în Roma antică, iar aurul și argintul au fost folosite de toate națiunile bogate și orientate spre negoț. [...]

<sup>1</sup> *Avuția națiunilor*, I.4.2, ed. cit., pp. 91–92.

<sup>2</sup> *Ibidem*, p. 92.



Se pare că metalele au fost folosite în acest scop sub forma unor bare rudimentare, nemarcate sau fără vreo valoare imprimată. [...]

Folosirea metalelor în această formă nefinisată a întâmpinat două inconveniente considerabile – mai întâi, problemele legate de cântărire, iar în al doilea rând, cele legate de testarea purității lor. La metalele prețioase, unde o diferență mică de cantitate duce la o diferență mare de valoare, chiar și acțiunea de a cântări, cu o precizie cât mai mare, necesita măcar niște cântare și balanțe de mare precizie. Cântărirea aurului, în special, este o operație de mare finețe [...].<sup>1</sup>

E ușor de văzut încotro ne îndreptăm. Folosirea de lingouri neregulate de metal e mai ușoară decât trocul, dar n-ar face viața și mai ușoară standardizarea unităților – cum ar fi marcarea pieselor de metal cu desemnări uniforme, garantând greutatea și finețea, cu valori diferite? Ba da, sigur ar face-o și așa a apărut baterea de monedă. E adevărat, emiterea de monedă a însemnat implicarea guvernelor, deoarece, de regulă, ele administrau monetăriile; dar în versiunea standard a poveștii, guvernele aveau doar acest rol limitat – de a garanta aprovizionarea cu bani – și erau înclinate s-o facă prost, întrucât, de-a lungul istoriei, regi fără scrupule au trișat adesea devalorizând moneda, provocând inflație și alte feluri de ravagii politice acolo unde originar era vorba doar de bun-simț economic.

Desigur, această poveste a jucat un rol esențial nu doar în înțelegerea disciplinei economiei, dar în însăși ideea că exista ceva cu numele de „economie”, care opera potrivit regulilor proprii, separat de viața morală ori politică, pe care economiștii s-o poată revendica drept câmpul lor de studiu. „Economia” este spațiul unde ne lăsăm în voia înclinației naturale de a face schimburi, de a face troc. Și în prezent facem schimburi, facem troc. Întotdeauna o vom face. Bani sunt pur și simplu cel mai eficient mijloc.

Economiști precum Carl Menger și Stanley Jevons au perfecționat mai târziu detaliile poveștii, în principal adăugându-i diverse ecuații matematice pentru a demonstra că o varietate aleatoare de oameni, cu dorințe întâmplătoare, ar putea produce, în teorie, nu numai o

<sup>1</sup> *Ibidem*, pp. 93–94.

singură marfă pe care să o folosească drept bani, dar și un sistem de prețuri uniform. În acest proces, au adus tot felul de termeni tehnici impresionanți (de exemplu, „inconveniențele” au devenit „costuri de tranzacție”). Faptul crucial este totuși că, de acum, povestea aceasta a devenit o cunoștință de bun-simț pentru majoritatea oamenilor. Asta îi învățăm pe copii în manuale și muzee. Toată lumea o știe. „A fost odată ca niciodată un troc. Era greu de făcut. Așa că oamenii au inventat banii. A urmat apoi dezvoltarea sistemului bancar și de credit.” Se formează astfel o progresie perfect simplă, clară, un proces de o sofisticare și abstracțiune crescânde care au purtat umanitatea, logic și inexorabil, de la schimbul de colți de mastodonți, tipic Epocii de Piatră, la burse de valori, fonduri speculative și instrumente financiare derivate securitizate.<sup>1</sup>

Povestea a devenit cu adevărat ubicuă. Oriunde găsim bani, dăm și de povestea cu pricina. La un moment dat, în orașul Arivonimamo, în Madagascar, am avut privilegiul de a intervieva un kalanoro, o creatură mică, spectrală, pe care un medium spiritual pretindea că o ține ascunsă într-o ladă, acasă. Spiritul îi aparținuse fratelui unui cămătar notoriu local, o femeie oribilă, pe nume Nordine, și, ca să fiu sincer, nu prea voiam să am de-a face cu acea familie, însă câțiva prieteni de-ai mei au insistat – de vreme ce era, la urma urmei, o creatură din alte vremuri. Creatura a vorbit din spatele unui ecran, cu o voce tremurată, înfiorătoare. Singurul lucru despre care părea să fie realmente

<sup>1</sup> Ideea unei succesiuni istorice de la troc la bani și la credit pare să apară, de fapt, pentru prima oară în prelegerile unui bancher italian pe care-l chema Bernardo Davanzati (1529–1606); vezi, de asemenea, Richard Waswo, „Shakespeare and the Formation of the Modern Economy”, în *Surfaces*, vol. VI, 217 (vezi 1.0A, 21/12/1996), [www.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol6/waswo.html](http://www.pum.umontreal.ca/revues/surfaces/vol6/waswo.html). A fost dezvoltată ca o teorie explicită de istorici economici germani: Bruno Hildebrand, în 1864, a postulat un stadiu preistoric al trocului, un stadiu antic al baterii de monedă, apoi, după o întoarcere la troc în Evul Mediu, un stadiu modern al economiei creditului. Teoria a căpătat o formă canonică la studentul său Karl Bücher, în 1907. Succesiunea a ajuns în prezent să fie acceptată în mod universal ca un lucru de bun-simț; ea re apare, măcar tacit, la Marx și, explicit, la Simmel, deși aproape toate cercetările istorice ulterioare au dovedit că este greșită.

interesată să vorbească erau banii. Într-un târziu, ușor exasperat de întreaga șaradă, am întrebat: „Și ce foloseai drept bani în vremurile străvechi, când încă erai viu?”

Vocea misterioasă mi-a răspuns imediat: „Nu. Nu foloseam bani. În vremurile străvechi obișnuiam să facem troc cu mărfuri, una în schimbul alteia...”

\*

Povestea a ajuns mitul fondator al sistemului nostru de relații economice. A prins rădăcini atât de adânci în simțul comun, chiar și în locuri precum Madagascar, încât cei mai mulți oameni nu și-ar putea imagina un alt mod în care au apărut banii.

Problema e că nu există vreo dovadă că așa s-a întâmplat și există o cantitate enormă de probe sugerând că nu așa au evoluat lucrurile.

Secole întregi exploratorii au tot încercat să găsească acest ținut fabulos al trocului – nici unul nu a avut succes. Adam Smith și-a plasat relatarea în America de Nord aborigenă (alții au preferat Africa sau Pacificul). În apărarea lui Smith s-ar putea spune măcar că, pe vremea sa, nu existau în bibliotecile din Scoția informații de încredere despre sistemele economice ale amerindienilor. Urmașii săi nu au însă nici o scuză. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, descrierile făcute de Lewis Henry Morgan celor șase națiuni irocheze, printre altele, au fost publicate pe larg și au arătat limpede că principalele instituții economice folosite de aceste națiuni erau locuințele vagon unde erau depozitate bunurile, distribuite apoi de consiliile femeilor, și că nimeni nu făcea negoț cu vârfuri de săgeți contra bucăți de carne. Economiștii pur și simplu au ignorat această informație.<sup>1</sup> Stanley

<sup>1</sup>Deși asemenea informații i-au impresionat pe mulți alții. Lucrările lui Morgan în special (*League of the Ho-de-no-sau-nee, or Iroquois*, Citadel Press, Secaucus, 1851; *Ancient Society*, Henry Holt, New York, 1877; *Houses and House-Life of the American Aborigines*, University of Chicago Press, Chicago, 1965), care au subliniat deopotrivă drepturile de proprietate colectivă și importanța extraordinară a femeilor pentru irochezi, consiliile femeilor controlându-le în mare măsură viața economică, au impresionat atât de tare mulți gânditori radicali – inclusiv

Jevons, de exemplu, care a scris în 1871 opera care avea să fie considerată cartea clasică cu privire la originea banilor, și-a luat exemplele direct de la Smith, cu indieni schimbând carne de căprioară pe piei de elan și de castor, și nu a folosit deloc descrieri la zi ale vieții indiene care arătau limpede că Smith pur și simplu își inventase povestea. Cam tot pe atunci, misionari, aventurieri și administratori coloniali s-au răspândit în lume, mulți ducând cu ei exemplare din cartea lui Smith, așteptând să găsească țara trocului. Nici unul nu a găsit-o vreodată. Au descoperit o diversitate aproape nesfârșită de sisteme economice. Dar, până astăzi, nimeni n-a reușit să localizeze o parte a lumii unde modul obișnuit de tranzacție economică între vecini să ia forma „Îți dau douăzeci de pui de găină pe vaca aia”.

Lucrarea antropologică definitivă cu privire la troc, scrisă de Caroline Humphrey, de la Cambridge, n-ar putea fi mai definitivă în concluziile sale: „Nici un exemplu de economie bazată pe troc, doar pe troc, nu a fost descris vreodată, ca să nu mai vorbim de apariția banilor din ea; toată etnografia disponibilă sugerează că nu a existat niciodată așa ceva.”<sup>1</sup>

Toate acestea nu înseamnă deloc că trocul nu există – sau că nu a fost niciodată practicat de tipul de oameni la care Smith s-ar referi ca la „sălbatici”. Înseamnă doar că nu este folosit aproape niciodată, cum și-a imaginat Smith, între consăteni. De obicei, are loc între străini, între dușmani chiar. Să începem cu populația Nambikwara din Brazilia. Membrii ei par să îndeplinească toate criteriile: alcătuiesc o societate simplă, fără prea multe aspecte care să sugereze diviziunea muncii, sunt organizați în mici cete care numără, în mod tradițional, o sută de oameni, fiecare, în cel mai bun caz. Ocazional, dacă o ceată

---

pe Marx și Engels –, încât au devenit baza unui fel de contra-mit, acela al comunismului și matriarhatului primitive.

<sup>1</sup> Anne Chapman, în studiul ei, „Barter as a Universal Mode of Exchange”, publicat în revista *L'Homme*, 22 (3), 1980, merge chiar mai departe, observând că, dacă trocul pur e să fie definit ca însemnând numai schimbul de obiecte, nu și rearanjarea relațiilor dintre oameni, nu e clar dacă a existat vreodată (pp. 33–83). Vezi și Patrick Healy, „Barter”, în *Handbook of Economic Anthropology*, volum coordonat de James Carrier, Edward Elgar, Cheltenham, 2005, pp. 262–274.

zărește în vecinătate focurile de gătit ale alteia, va trimite emisari ca să negocieze o întâlnire cu scopul de a face negoț. Dacă oferta e acceptată, mai întâi își vor ascunde femeile și copiii în pădure, apoi îi vor invita pe bărbații din cealaltă ceată să le viziteze tabăra. Fiecare ceată are un șef; odată ce s-au adunat toți membrii, fiecare șef ține un discurs formal, laudând cealaltă parte și minimalizând-o pe a sa; cu toții își pun de o parte armele ca să cânte și danseze împreună – deși dansul mimează confruntarea militară. Apoi, indivizi din fiecare tabără se apropie unii de alții pentru a face negoț:

Dacă un individ vrea un obiect, îl laudă spunând cât de bun e. Dacă un bărbat prețuiește un obiect și vrea mult în schimbul lui, în loc să spună cât este de valoros zice că nu e deloc bun, arătându-și astfel dorința de a-l păstra. „Toporul ăsta nu e bun de nimic, e foarte vechi, e foarte tocit”, va spune el, referindu-se la toporul pe care celălalt îl vrea.

Dialogul e purtat pe un ton furios până când se ajunge la o înțelegere. Când cei doi cad de acord, fiecare înșfacă obiectul din mâna celuilalt. Dacă un bărbat a făcut troc cu un lănișor, în loc să-l scoată de la gât și să-l ofere, cealaltă persoană trebuie să-l ia, cu o etalare a forței. Apar dispute, conducând adesea chiar la lupte, când una dintre părți se grăbește și înșfacă obiectul înainte ca partenerul de negociere să termine ce are de spus.<sup>1</sup>

Întreaga afacere se termină cu un mare ospăț la care reapar și femeile, dar și aceasta poate duce la probleme, deoarece, din cauza muzicii și veseliei, există multe ocazii pentru seducție.<sup>2</sup> Uneori se ajunge la certuri din gelozie. Sunt ocazional omorâți oameni.

Atunci, în ciuda tuturor elementelor festive, trocul era practicat între oameni care altfel ar fi putut fi dușmani și care ar fi trecut imediat la un conflict deschis. Dacă e să dăm crezare etnografului, în situația

<sup>1</sup> Claude Levi-Strauss, „Guerre et commerce chez les Indiens d’Amérique du Sud”, în *Renaissance*, École Libre des Hautes Études, vol. 1, fasciculele 1 și 2, Paris, 1943; traducerea este din „Primitive Order and Archaic Trade. Part II”, de Jean-Michel Servet, în *Economy and Society*, 11 (1), 1982, p. 33.

<sup>2</sup> Ne imaginăm că tentația unei variații sexuale trebuie să fie puternică pentru bărbați și femei tineri, obișnuiți să-și petreacă aproape tot timpul cu probabil o duzină de alte persoane de aceeași vârstă.

când una dintre părți ajungea mai târziu la concluzia că a fost înșelată, se putea ajunge ușor la războaie reale.

Ne vom muta acum centrul atenției aproape la antipozi, în vestul peninsulei Arnhem din nordul Australiei, unde populația Gunwinggu este faimoasă pentru invitarea vecinilor la ritualuri de troc ceremonial numite *dzamalag*. Aici, amenințarea violenței reale pare mult mai depărtată. În parte, cauza este că lucrurile sunt simplificate de existența unui sistem al jumătăților, organizat dual, care cuprinde întreaga regiune: nu i se permite nimănui să se căsătorească, nici măcar să facă sex, cu o persoană din aceeași jumătate, indiferent de ascendență, dar oricine din cealaltă jumătate este, tehnic vorbind, un/o posibil/-ă partener/-ă. Prin urmare, pentru un bărbat, chiar dacă face parte dintr-o comunitate îndepărtată, jumătate dintre femei sunt strict interzise, jumătate sunt abordabile. Regiunea este unită și de specializarea locală: fiecare comunitate are produsul ei, care poate fi schimbat prin troc cu produsele altor comunități.

Fragmentul care urmează e prelevat din descrierea unui *dzamalag* ținut în anii 1940, așa cum a fost ea făcută de antropologul Ronald Berndt.

Încă o dată, la început, după câteva negocieri, străinii sunt invitați în tabăra principală a gazdelor. În acest exemplu particular, oaspeții erau faimoși pentru „mult lăudatele lor sulite zimțate” – pe când gazdele lor aveau acces la pânze europene bune. Negoțul începe când partea aflată în vizită, alcătuită și din bărbați, și din femei, pătrunde pe terenul de dans al taberei, pe „locul sub formă de cerc”, iar trei dintre ei încep să-și binedispună gazdele cu muzică. Doi bărbați cântă, iar al treilea îi acompaniază la *didjeridu*. În curând, femei din partea gazdelor se apropie și-i atacă pe muzicanți:

Bărbați și femei se ridică și se pun pe dansat. *Dzamalagul* debutează când două femei Gunwinggu, din jumătatea opusă celei a bărbaților care cântă, le „dau *dzamalag*” celor din urmă. Îi arată fiecăruia dintre ei câte o bucată de pânză și-l ating sau lovesc, doborându-l la pământ, îl numesc soț *dzamalag* și glumesc cu el într-un fel erotic. Apoi altă femeie din jumătatea opusă celei a cântărețului din fluier îi dă aceuia o bucată de pânză, îl lovește și glumește cu el.